

ד ת ש ב ע

בס"ד

פרשת בהר-בחקתי, תשע"ז, מספר 1220

"ובתי החצרים אשר אין להם חמה סביב על שדה הארץ יחשב"; להבנתו של חוק היובל

אברהם פאוסט

היובל, הקשורים לקרקע, חלים עליהם (אברבנאל). אחרים מציינים כי בתי החצרים קיימים לשם הקרקע, ולפיכך דינם כדינה (רמב"ן).

גם מרבית החוקרים המודרניים פירשו את הפסוקים כמנגידיים עיר חומה וכפרים פרוזים. עובדת קיומה של חומה נתפס בעקיפין ואף במישרין כגורם החוקי המכריע לעניין גורלו של הבית, וחוקרים רבים ציינו, לפיכך, כי החוק מבחין לא רק בין המגזר הכפרי למגזר העירוני, אלא אף בין ערי חומה לערים פרוזות. באשר לגורם להבדל, הדעה הרווחת טוענת שהחוק הישראלי בענייני מקרקעין היה בתוקף רק בכפרים, ואילו במגזר העירוני (שבו התגוררה גם אוכלוסייה משמעותית לא ישראלית) המשיך החוק הכנעני להיות בתוקף.

לפי דעות אלו, הפסוקים מבדילים בין המגזר הכפרי הפרוז למגזר העירוני המבוצר, ולבית בכל אחד ממגזרים אלו דין שונה. ואולם, פרשנויות אלו של הפסוקים אינן ברורות מאליהן.

נתייחס תחילה למישור הלשוני-הסמנטי, ונדגיש כי ההנגדה בפסוקים אינה בין עיר חומה לעומת כפר פרוז. בניגוד למשמעות המילה עיר בעברית המודרנית, משמעות הקשורה באורבניזציה, הרי שהמילה המקראית "עיר" משמעה יישוב (למניעת בלבול תצוין להלן המילה המקראית "עיר" במירכאות). התורה אינה מבחינה אפוא בין עיר לכפר, אלא בין יישוב למקום שאינו יישוב (והם בתי החצרים, להלן). גם עיר וגם כפר נופלים להלכה בגדר ה"עיר" המקראית שהוזכרה בפסוקים הנדונים. הפסוקים מבחינים לפיכך בין יישוב מוקף חומה ובין בתי החצרים.

ואולם, אם "עיר" בפסוקים משמעה יישוב (כל יישוב), מדוע לא הובנה המילה במשמעות הזאת? נראה כי הדבר נבע מתוכן הפסוקים עצמם, אשר מתוכם משתמעת לכאורה החלוקה ה"מודרנית", המנגידה בין עיר בעלת חומה (הבית אשר ב"עיר" אשר לו חומה) ובין יישוב פרוז (בתי החצרים אשר אין להם חומה סביב). הבנתו של האחרון ככפר מתבקשת לאור העובדה שבמרבית התקופות היו הערים מבוצרות, והכפרים פרוזים. מאחר שהכתובים

ואיש כי ימכר בית מושב עיר חומה והיתה גאלתו עד תם שנת ממכרו, ימים תהיה גאלתו. ואם לא יגאל עד מלאת לו שנה תמימה, וקם הבית אשר בעיר אשר לא (קרי: לו) חמה לצמיתת לקנה אתו לדתיו, לא יצא ביבל. ובתי החצרים אשר אין להם חמה סביב על שדה הארץ יחשב, גאלה תהיה לו וביבל יצא (וי' כה:כט-לא).

מדוע שונה דינם של בתים בעיר בעלת חומה מדינם של בתי החצרים?

הפרשנות היהודית ברובה מזהה בחוק התייחסות שונה למגזר הכפרי ולמגזר העירוני. חוקת היובל חלה על היישובים הכפריים, שבהם הבתים חוזרים לבעליהם המקוריים ביובל, אך לא על היישובים העירוניים, שבהם הבתים עוברים לצמיתות לרשות הרוכשים אותם, אם לא נגאלו תוך שנה. מרבית הפרשנים רואים בחומה מרכיב חוקי בהגדרת התנאים שבהם חוקת היובל אינה חלה (למשל בתרגומים השונים, ואף רש"י, אבן עזרא, רש"ר הירש, רד"צ הופמן ואחרים). לפיכך, פרשנים רבים מציינים כי בתים בעיר פרוזה, היינו ביישוב עירוני שאינו מוקף חומה שאינו נזכר לכאורה בפסוקים, דינם כבתים בכפרים (כך למשל רמב"ם, רש"ר הירש, רד"צ הופמן). בתי החצרים נתפסים כמקום יישוב כפרי פתוח (ראו את התרגומים שונים, וכן רש"י, אברבנאל, רד"צ הופמן).

לא כל הפרשנים דנים בסיבה להבדל החוקי שבין היישובים השונים. מבין אלה הדנים בכך, יש המסבירים את ההבדל בין עיר לכפר בעובדה שבבתים עירוניים יש מעט קרקע, ולכן אין דיני

* פרופ' אברהם פאוסט, המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה ע"ש מרטין (זוס), אוניברסיטת בר-אילן.

** סקירה זו מסכמת את מאמרי, "ובתי החצרים אשר אין להם חמה סביב על שדה הארץ יחשב": הטרמינולוגיה היישובית המקראית לאור הממצא הארכיאולוגי, עיוני מקרא ופרשנות לכבוד פרופ' משה גרסיאל, כך ט', רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ט, עמ' 357—367, וראו שם דיון מפורט יותר והתייחסות מקיפה לדעות אחרות ולמחקרים קודמים.

הם בתי חווה מבודדים שבהם התגוררה משפחה אחת בלבד, ולא קהילה של ממש. מבנים בודדים השוכנים בלב הנחלה החקלאית, בינות למתקנים חקלאיים, בורות מים, טראסות ועוד, מוכרים מאזורים רבים ברחבי הארץ, כולל השומרון, הר חברון, וסביבות ירושלים.

אבחנה זו, בין יישובים תחומים למבנים בודדים בלב השטח החקלאי, עולה לא רק משחזור המערכת היישובית בעזרת הארכאולוגיה, אלא גם מן הפסוקים עצמם. שכן, זהו בדיוק הרציונל שנותן הכתוב לעובדה שבתי החצרים דינם שונה משאר הבתים, והם נגאלים ביובל. הכתוב מציין כי בתי החצרים "על שדה הארץ יחשב". כלומר, בתי החווה אינם ניתנים להפרדה מן השדות החקלאיים, ולפיכך דינם כדין השדות: בית חווה כזה, גאולה תהיה לו ויובל יצא, ואף על פי שמדובר בבית, דינו כדין השדה שבו הוא שוכן.

הממצא הארכאולוגי מסביר אפוא היטב את המונחים המקראיים, ומאפשר להבין את החוק כראוי. חוקת היובל (ראו פסוקים ח-כד) דנה בהחזרת הקרקע לבעליה המקוריים בשנת היובל. הפסוקים הנדונים כאן (כט-לא) מהווים מעין הסתייגות המציינת כי החוק חל על הקרקע, ולפיכך אינו חל על בתי מגורים. בית ביישוב (כלשהו) ניתן לקנייה ומכירה, שכן הוא עומד בפני עצמו ואינו תלוי בדיני הקרקעות, שבהן עוסקים הפסוקים הקודמים. הקרקעות, העומדות ביסוד החוק, אמנם חוזרות ביובל לבעליהן המקוריים, אך אין שום סיבה להחיל כלל זה גם על בתי מגורים, שאינם קשורים לקרקע. עם זאת, בתי החצרים, בניגוד לבתי מגורים ביישובים (למרות שטכנית אף הם בתי מגורים), נחשבים כחלק מהשדה, שהרי אי אפשר שהשדה יחזור לבעליו המקוריים והבתים הללו ייוותרו בידי הקונים. לפיכך בא הפסוק האחרון (פסוק לא) לסייג את הסייג, והוא מציין כי בתי החצרים, אף על פי שטכנית הם בתי מגורים (ולכאורה אין דין היובל צריך לחול עליהם), דינם כדין הקרקע, שכן הם אינם ניתנים להפרדה ממנה.

הבחינו בין עיר מבוצרת ובין בתי החצרים שאינם מבוצרים, הובנו הפסוקים כמשקפים הבחנה בין עיר ובין כפר. לכאורה נראה כי אין מנוס מלהידחק לפינה זו בשל ההגדרות המפורשות בכתוב. ואולם, בדיקה יסודית יותר והיכרות עם הראליה של עולם המקרא מלמדת, כי לא כך הם פני הדברים.

המגזר הכפרי אמנם לא זכה לתשומת לב מחקרית רבה ביותר, אך במרוצת השנים הצטבר מידע רב אודותיו. ממידע זה עולה תמונה מפתיעה, ולפיה כמעט כל הכפרים בתקופת המלוכה היו מוקפים בקיר תוחם. כך למשל בחרבת גמעין, חרבת קלע ובית אריה שבשומרון, חרבת ג'ריש שבצפון הר יהודה ועוד. עניין זה מאיר באור אחר את החלוקה בין "עיר" אשר לו חומה לבין אתרים ללא חומה. כאשר כל היישובים, עירוניים וכפריים כאחד, מוקפים בקיר תוחם, אין סיבה להניח שהמונח "עיר חומה" מבדיל בין יישוב עירוני לבין יישוב כפרי. ההנגדה שבפסוקים אינה בין עיר מבוצרת ובין כפר פרוז (שהרי האחרונים ממילא כמעט ואינם קיימים), אלא בין יישוב כלשהו (ערים וכפרים שכולם ממילא מוקפים חומה, והמונח המקראי "עיר" מתייחס לשניהם), לבין בתי החצרים, שאינם בכלל יישוב (ואינם מכונים "עיר"). ציון החומה אינו מהווה קריטריון חוקי, אלא מתייחס למצב קיים שבו כל היישובים מוקפים חומה. הסבר זה מיישב את העניין הלשוני עם מה שנראה כעת כפשט הכתובים: "עיר" בלשון המקרא משמעה יישוב (כל יישוב, ולא עיר במונח המודרני) וחוק היובל איננו חל ביישובים. נראה כי כך יש לקרוא את פסוק כט: ואיש כי ימכור בית מגורים ביישוב תחום (כלומר בערים ובכפרים כאחד), והייתה גאולתו עד תום שנה! היוצאים מכלל חוק זה הם בתי החצרים. הללו אינם בגדר "עיר", כלומר אינם יישוב. ואולם, אם גם ערים וגם כפרים כלולים בפסוק הקודם, מהם בתי החצרים שלהם דין שונה? גם כאן נראה כי עיון בממצא הארכאולוגי, וקריאה מדוקדקת של הטקסט פותרים את הבעיה. בממצא הארכאולוגי מוכרת היטב צורת התיישובות שאינה בגדר יישוב של ממש: אלה

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף